

Schweitzer Gábor

Neológia, hitéleti reneszánsz, belmisszió Adalékok a Pécsi Izraelita Hitközség két világháború közötti történetéhez

Az Egyenlőség című zsidó felekezeti hetilap 1923. június 9-i számában lelkes tudósítás számolt be arról, hogy amióta Wallenstein Zoltán (Tárkány, 1898 – Budapest, 1944) tölti be a pécsi főrabbi tisztét, valósággal megújult a hitélet a városban. Teljes a harmónia az elmélyült szónoklatokat tartó főrabbi és a hitközség között, a pénteki és szombati istentiszteletek alkalmával pedig zsúfolásig töltik meg a hívek a zsinagógát. A tórai törvényadás, *savuot* ünnepe alatt jóformán egyetlen hely sem maradt üresen a templomban.¹ Wallenstein Zoltánt alig fél esztendővel a tudósítás megírása előtt választották meg a tekintélyes dunántúli hitközség vallási vezetőjévé.² Valóban beköszöntött a vallási reneszánsz korszaka az 1924-ig hivatalosan status quo ante alapon álló, onnantól kezdve kongresszusi/neológ szervezethez csatlakozó Pécsi Izraelita Hitközségben? Miként képzelte el a hitélet megerősítését célzó belmisszió programját Deutsch Zsigmond, a hitközség elnöke, s miként reagált az elnök javaslataira Wallenstein Zoltán, a hitközség főabbija az 1920-as évek végén, illetve az 1930-as évek elején? Végül, de nem utolsó sorban, milyen szerepet töltött be a prédikáció a Pécsi Izraelita Hitközség hitéletében? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keresünk választ.

A Wallenstein Zoltán Pécsre kerülése idején mintegy 4200–4300 lelket számláló Pécsi Izraelita Hitközség az 1868/69-es Egyetemes Izraelita Gyű-

□ Schweitzer Gábor, jogász, egyetemi tanár, NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar – tudományos főmunkatárs, TK Jogtudományi Intézet.

A tanulmány az NKFI Alap támogatásával, az OTKA K 143231 számú kutatási program keretében készült.

1 Sevuosz-ünnep Pécsen. *Egyenlőség*, 1923. június 9. 14.

2 A pécsi zsidóság történetéhez átfogó jelleggel lásd Weisz Gábor: *A Pécsi Izr. Hitközség monográfiája*. Pécs: Pécsi Izr. Hitközség Elöljárósága, 1929.; Schweitzer József: *A Pécsi Izraelita Hitközség története*. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselője, 1964.

lésen (kongresszuson) bekövetkezett egyházszakadás óta felekezeti-politikai tekintetben status quo ante platformon állt.³ Vagyis nem csatlakozott sem az 1869-ben megalakult kongresszusi/neológ, sem az 1871-ben létrejövő ortodox hitközségi szervezethez. A pécsiek a Magyarországon működő hitközségek kicsiny hányadához hasonlóan az 1868/69-es kongresszust megelőző állapothoz – azaz a *status quo ante* helyzethez – ragaszkodtak. A status quo ante alapon álló hitközségek évtizedeken keresztül nem törekedtek arra, hogy saját egyházszervezetet hozzanak létre, vagy bármelyik létező egyházszervezethez csatlakozzanak; 1927-ben viszont úgy döntöttek, hogy megalapítják a „Status quo ante izraelita hitközségek Országos Szövetségét”. Ellentmondásosnak tűnhetett ugyanakkor, hogy miközben a Pécsi Izraelita Hitközség évtizedeken keresztül feltehetően az önállóság és függetlenség megőrzése jegyében status quo ante alapon állt, a vallásgyakorlat tekintetében egyértelműen a neológ felfogást képviselte (ezt tükrözte az ún. doktor-rabbik preferálása, valamint a liturgia terén az orgona és a kórus alkalmazása).

Wallenstein Zoltán

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

³ Az egyházszakadáshoz lásd Jakov Katz: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Németországban és Magyarországon*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 1999.

A főrabbi széket a negyed évszázadig Pécsen működő Perls Ármin 1914-ben bekövetkezett halála után éveken keresztül nem töltötték be. Kezdetben a hitközség titkáráként működő egykori *jesiva bóher*, Weisz Gábor rabbi-helyettesként⁴, majd a budapesti Országos Rabbiképző Intézetben végzett, korábban Sümegen szolgáló Pfeiffer Izsák (Ács, 1884 – Dachau, 1945) hitoktatói és főrabbi-helyettesi minőségben látta el a rabbinikus teendőket.⁵ Lehetséges, hogy a világháború és az azt követő – 1918 novemberére és 1921 augusztusára közötti – szerb–horvát–szlovén megszállás időszaka is lassította a főrabbi állás betöltését.

A Pécsi Izraelita Hitközség elöljárósága végül 1922 márciusában írt ki pályázatot a főrabbi állás betöltésére.⁶ A leendő főrabbinak a következő feltételeknek kellett megfelelnie: a) az állásra kizárólag az Országos Rabbiképző Intézet végzettjei jelentkezhettek; b) a pályázónak „elsőrendű” szónoki képességgel kell rendelkeznie; c) az állás betöltőjének a hitéleti funkciók mellett heti 12 órában a középiskolai hitoktatást is el kell látnia, végül d) a pályázat benyújtója legfeljebb 40 éves lehet. Nem szerepelt a feltételek között, hogy a pályázat benyújtójának egyetemi végzettséggel is rendelkeznie kell, de ez nem meglepő, hiszen az Országos Rabbiképző Intézet növendékei a rabbiképesítést nem szerezhették meg az egyetemi tanulmányok befejezése előtt. Vagyis a neológ rabbiktól – azaz a doktor-rabbiktól – elvárták, hogy tudományegyetemen szerzett, lehetőleg bölcsészdoktori diplomával is rendelkezzenek.⁷

A hitközség irattárában Pfeiffer Izsák (Pécs, 38 éves), Goldberger Izidor (Tata, 46 éves), Láczer Dénes (Pest, 26 éves), Grünwald Illés (Csáktornya, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, 36 éves) részletes pályázata, valamint Neumann József (Déva, Román Királyság, 47 éves) tájékoztatást kérő levele maradt fenn.

A feltételeknek nem minden pályázó felelt meg: Goldberger Izidor és Neumann József már betöltötték 40. életévüket, ráadásul a dévai főrabbi nem is az Országos Rabbiképző Intézetben – hanem a pozsonyi *jesivában* – folytatta tanulmányait, igaz, az *Egyenlőség*ben megjelent feltételeket nem ismerte, hiszen magáról a pályázatról is csak „hírből

4 Weisz Gábor működéséhez lásd Schweitzer, 1964. 98.

5 Pfeiffer Izsák működéséhez lásd Schweitzer, 1964. 90–92.

6 A pályázat szövegét lásd *Egyenlőség*, 1922. március 4. 19.

7 A doktor-rabbik jelenséghez lásd Frojimovics Kinga: A „doktor rabbik” nagy nemzedéke Magyarországon: a neológ identitás kialakítása a történetírásán keresztül. In: Zsengellér József (szerk.): *Széfer József. Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére*. Budapest: Open Art, 2002. 221–239.

hallott”.⁸ A Pécsi Izraelita Hitközség mindenesetre Goldberger Izidort és Grünwald Illést 1922 májusában próbaszónoklat tartására hívta meg,⁹ ám egyikük sem nyerte el az előjáróság maradéktalan tetszését. Ezt követően az előjáróság néhány tagja a tekintélyes jánosi Engel József támogatásával Pfeiffer Izsák főrabbivá választását javasolta, ám a többség további próbaszónokok meghívását tartotta kívánatosnak.¹⁰ A hitközség képviselőtestülete az utóbbi álláspontot támogatva hívta meg 1922 augusztusában próbaszónoklatra Wallenstein Zoltánt, a komáromi (Komarno, Csehszlovák Köztársaság) hitközség 24 éves főrabbiját, aki az Országos Rabbiképző Intézet mellett a berlini *Rabbinerseminar für das orthodoxe Judentum in Berlin*, a *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin*, valamint a *Friedrich-Wilhelms-Universität* növendéke is volt.¹¹ Kitűnő tanulmányi referenciákkal rendelkezett tehát, és rövid ideje tartó komáromi működése is komoly elismerést váltott ki. Azt azonban nem lehet tudni, hogy Wallenstein Zoltán miként került a Pécsi Izraelita Hitközség látókörébe. A bemutatkozó prédikáció sikerének köszönhetően mindenesetre az előjáróság a megnyerő fellépésű, jó szónoki képességekkel rendelkező Wallenstein Zoltán megválasztását indítványozta a hitközség adóhátralékkal nem rendelkező ún. *ősválasztói* számára. Az első szavazás 1922 szeptemberében nem járt sikerrel, mert az egyedüli jelölt nem szerezte meg a megválasztáshoz az alapszabályi rendelkezések szerint szükséges kétharmados többséget. A 890 jogosult közül 666-an adták le szavazatukat: 403-an támogatták, 256-an viszont elleneztek Wallenstein Zoltán megválasztását.¹²

A szavazás után Pfeiffer Izsák lemondott állásáról, bár felajánlotta, hogy a papi teendőket a közeli őszi nagyünnepeken még ellátja, mielőtt új állomáshelyén, Monoron elfoglalná a rabbiszéket.¹³ Erre azonban

8 Neumann József 1922. július 12-i, Déváról keltezett levelét lásd Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 24. doboz, 206/1922. szám. Ezúton is hálásan köszönöm Vörös István Károlynak, a Pécsi Zsidó Hitközség Irattára vezetőjének a kutatás során nyújtott segítségét.

9 Lásd Próbaszónoklat. *Pécsi Lapok*, 1924. május 7. 4.; Vendégszónoklat. *Pécsi Lapok*, 1924. május 11. 4.

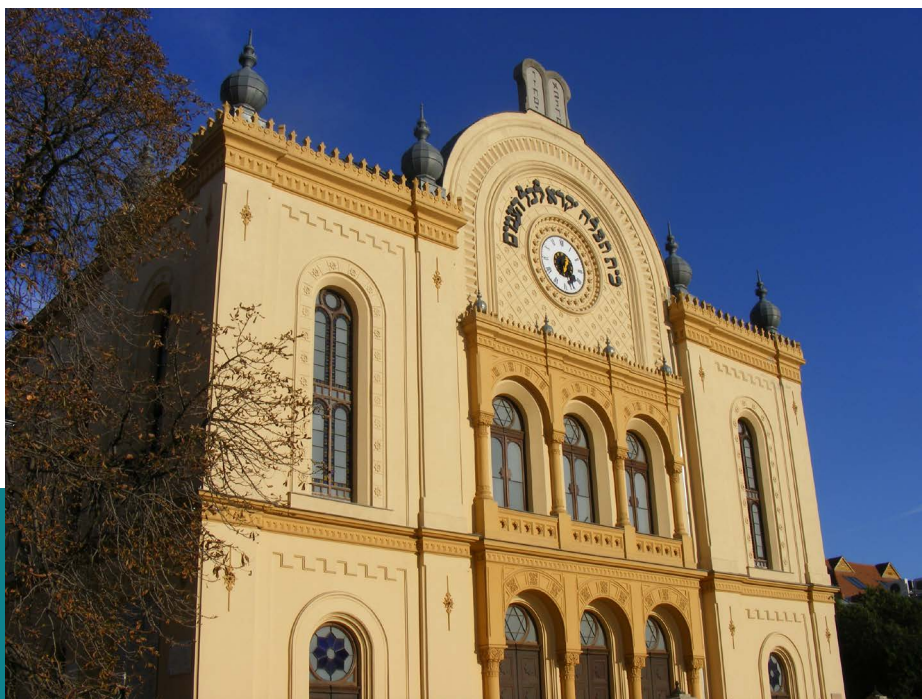
10 Hitközségi közgyűlés. *Pécsi Lapok*, 1922. július 4. 4.

11 Vendégszónoklat. *Pécsi Lapok*, 1922. augusztus 11. 3., valamint Lengyel, Gábor: *Moderne Rabbinerausbildung in Deutschland und Ungarn Ungarische Hörer in den deutschen Rabbinerseminaren (1854-1938)*. Münster: LIT Verlag, 2012. 161.

12 Eredménytelen főrabbi választás. *Pécsi Lapok*, 1922. szeptember 19. 2.

13 Pfeiffer Izsák levele Justus Miksának. Pécs, 1922. szeptember 18. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 24. doboz, 266/1922. szám.

már nem tartott igényt a hitközség vezetősége.¹⁴ Pillanatnyilag homály fedi, hogy miért nem kívánták a rabbinikus teendőit lelkiismeretesen ellátó, a hívek körében népszerűségnek örvendő, szakirodalmi és szépirodalmi tekintetben egyaránt aktív Pfeiffer Izsákot a pécsiek főrabbiává megválasztani.¹⁵ Pfeiffer Izsák rövid ideig tartó pécsi működése mindazonáltal kifejezetten eredményes volt: nevéhez fűződik a *bát micva* szertartás pécsi bevezetése, valamint az ifjúsági és felnőtt Talmud Tóra újjászervezése.¹⁶

A pécsi zsinagóga
Wikimedia Commons

14 A Pécsi Izraelita Hitközség Elöljáróságának levele Pfeiffer Izsáknak. h. n., én. n. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 24. doboz, 266/1922. szám.

15 Ezt igazolja, hogy 600 hitközségi tag támogatta főrabbiává történő megválasztását. Schweitzer, 1964. 92.

16 Katona József: Pfeiffer Izsák, a pap. In: Scheiber Sándor (szerk.): *Pfeiffer Izsák emléke*. Budapest: Neuwald Illés, 1949. 27.

A Pécsi Izraelita Hitközség ósválasztói végül 1922. december 25-én 429:3 arányban választották meg Wallenstein Zoltánt a hitközség főrabbiává.¹⁷ Wallenstein Zoltán ünnepélyes külsőségek közötti beiktatására 1923. március 11-én került sor a pécsi zsinagógában. Installációs beszédében az ifjú főrabbi a neológia krédójának megfelelően a vallási tradíciók és a modern eszmék összekapcsolása mellett tett hitet. Meggyőződése szerint ugyanis a zsidóságnak a jövőben nem reformokra, hanem reneszánszra van szüksége. Miközben Wallenstein Zoltán elhatárolódott a reformjudaizmustól, a neológia régi alapokon történő megújulását tartotta szükségesnek. A felemelő ünnepségről szóló egykorú sajtótudósítás szerint a hazafias hangvételű beiktatási beszédet a jelenlévők felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül könnyezték meg.¹⁸ A beiktatással vette kezdetét Wallenstein Zoltán két évtizedig tartó pécsi működése.¹⁹

A főrabbiszék betöltését követően került napirendre a Pécsi Izraelita Hitközség felekezetpolitikai státuszának a megváltoztatása. Több irányból is nyomás alá helyezték a hitközséget, hogy csatlakozzon végre a kongresszusi szervezethez. Tegye nyilvánvalóvá, ami ország-világ előtt eddig is ismeretes volt. Nevezetesen azt, hogy a Pécsi Izraelita Hitközség vallásgyakorlatát és tényleges felekezetpolitikai irányvonalát tekintve a neológ hitközségek közé tartozik. A csatlakozást a kongresszusi hitközségek működését koordináló, egyúttal az állami főhatóságokkal kapcsolatot tartó Magyarországi Izraeliták Országos Irodája amiatt is fontosnak tartotta, mert az első világháborút követően újjá kellett alakítani az egyházszervezet területi szintjét jelentő községkerületeket is. A tekintélyes létszámú Pécsi Izraelita Hitközség csatlakozásától pedig nyilvánvalóan a Baranya és Tolna vármegyéket felölelő X. községkerület pozíciójának megszilárdulását remélték. A községkerületek újjászervezése ugyanakkor az Országos Iroda álláspontja szerint egyik előfeltétele volt az 1869-ben elfogadott „kongresszusi statútumok” revíziójának, illetve egy reménybeli újabb egyetemes izraelita gyűlés (kongresszus) összehívásának is.²⁰ Az Országos Iroda ugyanakkor a Szekszárdi Izraelita Hitközségen – a területileg illetékes X. községkerület központján –

17 Hitközségi főrabbi választás. *Pécsi Lapok*, 1922. december 28. 2.

18 Zsidók és magyarok maradunk... Wallenstein Zoltán dr. pécsi főrabbi beiktatása. *Egyenlőség*, 1923. március 17. 3.

19 Wallenstein Zoltán működéséhez lásd Schweitzer, 1964. 92–95.

20 Lásd Mezey Ferenc, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája alelnöke Wallenstein Zoltánhoz intézett levelét. Budapest, 1924. január 30. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 25. doboz, 1924/48. szám.

keresztül is arra buzdította a Pécsi Izraelita Hitközvéget, hogy a csatlakozás kérdésében sürgősen határozzanak.²¹

A történelmi léptékű döntést a Pécsi Izraelita Hitközség végül 1924-ben hozta meg. Az előjáróság a hitközség éves működéséről szóló jelentésében a következőket írta a csatlakozásról: „A felekezeti életben meg-megújul az a gondolat, hogy a pártokra és külön szervezetekre szakadt hitközségek az egy közös cél elérésére egy testületbe egyesüljenek. A felekezeti önkormányzat eszméje ez, mely az előjáróságot is arra az elhatározásra bírta, mikép status quo álláspontjáról letérve a t. Közgyűlésnek javasolja a kongresszusi szervezetbe való belépést.”²² A kongresszusi szervezethez történő csatlakozás után a X. községkerület székhelyét Szekszárdról Pécsre helyezték át,²³ a községkerület elnökévé pedig Justus Miksát, a Pécsi Izraelita Hitközség elnökét választották meg. Ezáltal vált immáron hivatalosan is a Pécsi Izraelita Hitközség a dunántúli térség egyik vezető neológ közösségévé. A neológ hitközségek „csúcsszerve”, az Országos Izraelita Iroda kimutatása szerint egyébként az 1930-as évek közepén a 9394 tagot számláló X. községkerülethez kilenc anyahitközség és hét fiókhitközség tartozott. Ezzel a taglétszámmal a X. községkerület az ország akkori területén működő nyolc községkerület közül a negyedik helyet foglalta el. A X. községkerület által fenntartott kilenc iskolában 372 diák tanult, akik közül 34-en keresztény felekezetekhez tartoztak. Az iskolák közül nyolc egyetlen tanerővel működött, míg a Pécsi Izraelita Hitközség iskolájában négy pedagógus is oktatott.²⁴ Az 1930-as évek közepén a Pécsi Izraelita Hitközség iskolájának mintegy 150–170 növendéke mellett a pécsi középiskolákban nagyjából 300–320 tanuló részesült zsidó hitoktatásban.

Wallenstein Zoltán főrabbi feladatkörét a Pécssett történő elhelyezkedés időszakában igen részletesen szabályozták. Feladatköréhez tartozott – egyebek mellett – az istentiszteletek irányítása, közreműködés az

21 Lásd a Szekszárdi Izraelita Hitközség elnökének a Pécsi Izraelita Hitközség elnökségéhez intézett levelét. Szekszárd, 1924. január 17. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 25. doboz, 1924/25. szám.

22 Az előjáróság beszámolja a közgyűlésnek a hitközség 1924. évi működéséről. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 26. doboz, 91/1925. szám. In: Vörös István Károly (szerk.): „... házam imádság házának hivatik minden népek számára!” A Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumok tükrében (1837–1950). Pécs: Kronosz Kiadó – Pécsi Zsidó Hitközség – Pécs Története Alapítvány, 2016. 37.

23 A községkerületek számozását még az 1918 előtti időszakban alakították ki.

24 Bakonyi László: A kongresszusi zsidó hitközségek statisztikája. *Magyar Zsidó Szemle*, 1936/7–12. 140–160.

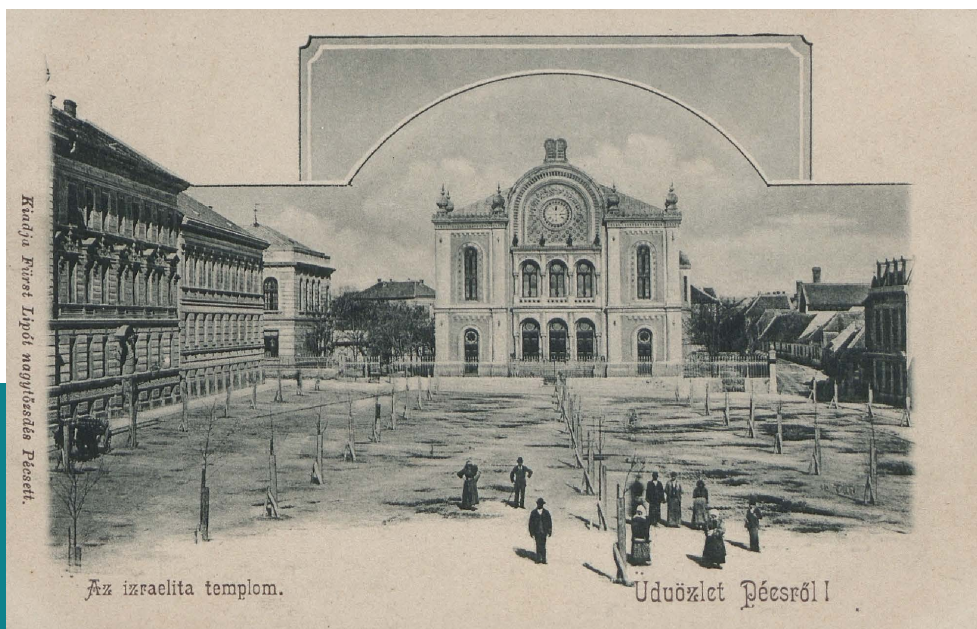
iskolai hitoktatásban, a hitközségi anyakönyvek vezetése, valamint a rabbinikus szertartások (pl. esküvő, temetés) elvégzése. A megállapodás egyetlen homályos pontját a prédikációk tartása jelentette, mivel nem volt egyértelmű, hogy mikor kell szónoklatot tartania a főrabbinak. A szerződés a rabbisági teendők felsorolása kapcsán ugyanis mindössze annyit rögzített, hogy a főrabbi prédikál.²⁵ Sejtelmes, hogy miért volt ennyire hézagos a megállapodás éppen a hitszónoklatot illetően, amikor a neológ irányvonalat követő közösségekben fontos szerepe volt a hagyományos írásmagyarázattal, a *drásával* szemben a cizellált irodalmi műfajként meghonosodó, stilisztikai szempontból gondosan felépített, vallási és erkölcsi tanításokat közvetítő zsinagógai prédikációnak. A Pécsi Izraelita Hitközség tagjainak egy része már az 1850-es években a korszellemhez igazodó kultusz bevezetését kérte az előljáróságtól, amihez azt is hozzáfűzték, hogy a rabbi tartson „közérthető és német nyelvű” vallási és erkölcsi prédikációt a hívek számára. A Pécssett is szolgálatot teljesítő vármegyei főrabbit, a tradicionális értékeket hirdető Löw Izraelt erre nem találták alkalmasnak.²⁶ A főrabbi hamarosan bekövetkező nyugállományba vonulását követően 1857-ben pályázat útján választották ki utódját, a kimagasló szónoki képességű, rabbinikus és világi ismeretekkel egyaránt rendelkező szenicei rabbit, Heinrich Jakob Hirschfeldet. Hirschfeld ugyan még német nyelven prédikált, utódai viszont már jellemzően magyar nyelvű hitszónoklatokat tartottak. A prédikáció fontossága miatt tűnik igazán sejtelmesnek, hogy miért nem rögzítették részletesebben Wallenstein Zoltán munkaszerződésében a szónoklatok tartására irányuló elvárásokat. Ez a bizonytalanság utóbb ugyanis súrlódásokat eredményezett.

Az előljáróságnak a hitközség működéséről szóló éves jelentéseiből nem igazán derült ki, hogy elégedetlenek lettek volna a pécsi pályáját nagy lendülettel kezdő főrabbiival. Ezt támasztja alá az 1928. évi jelentés alábbi részlete is: „Hitéletünk legfontosabb intézményéről beszámolva jóleső érzéssel jelenthetjük, hogy a templom látogatás teljesen kielégítő volt és az adott körülmények közt az volt a fő törekvésünk, hogy a hívek hitéleti igényeit kielégítsük, az istentiszteletek áhítatát fokozzuk és, hogy ezek mind-

25 A Pécsi Izraelita Hitközség szerződése dr. Wallenstein Zoltán főrabbiival 1923. január 28. – 1925. október 21. In: Vörös, 2016. 155.

26 Hábel János: Az első pécsi-baranyai rabbiválasztás. In: Wéber Adrienn (szerk.): *Évszázados történetek Pécsről. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből* 4. Pécs: Csorba Győző Könyvtár, 2019. 53.

egyike méltó keretekben tartassák meg. Az áhítatot Ernster Géza főkántor és a jól-szervezett énekkaron kívül főleg Dr. Wallenstein Zoltán főrabbi keltette, lendülettel tartott ünnepi szónoklataival, a megszokott hévvel és lelkesedéssel hirdette az isteni ígét. A hitélet sarkalatos előfeltételeit az egész vonalon igyekeztünk előmozdítani és erre nézve alkalmazottaink éber felügyeletet gyakoroltak.”²⁷

A pécsi zsinagóga képeslapon, 1900 körül
[Wikimedia Commons](#)

A korszak zsidó sajtója olykor kifejezett lelkesedéssel számolt be Wallenstein Zoltán prédikációiról és előadásairól. A Magyar Zsidóság Hitvédelmi Szövetsége meghívására a fővárosi Vigadóban 1933 márciusában tartott vallásbölcseleti és közéleti kérdésekkel egyaránt foglalkozó előadásáról szóló tudósítás szerint a közönség perceként keresztül ünnepelte a pécsi főrabbit, „aki lángoló szónoki kvalitásaival és hatalmas oratori hangjával valósággal fanatizálta a megjelent tömeget.” Az előadás legfontosabb üzenete szerint „[N]incs más erősségünk és nincs bölcsebb kódexünk, mint a Tóra. Ezt össze kell kötnünk a modern gondolatokkal.” A tradíció

²⁷ A Pécsi Izr. Hitközség Elöljáróságának közgyűlési beszámolója az 1928 januárja óta folytatott tevékenységéről (iktató dátuma: 1928. április 25.). Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 27. doboz, 118/1928. szám.

és a modernitás összekapcsolása a székfoglaló beszédhez hasonlatosan ismételten a neológia felfogását tükrözte. Az ülést moderáló Sós Endre publicista zárógondolatai szerint nyugodt lehet a magyar zsidóság, ha vidéken olyan papjai vannak, mint Wallenstein Zoltán, hiszen biztosítva van a „magyar zsidó jövődő.”²⁸

Úgy tűnik viszont, hogy a hitközségi elnöki tisztséget 1928 és 1940 között betöltő Deutsch Zsigmond (Pécs, 1872 – Pécs, 1948) olyan elvárásokat fogalmazott meg Wallenstein Zoltán működésével szemben, amelyek hivatali elődei számára nem lehettek kardinális jelentőségűek. Ezek az elvárások – a rendelkezésre álló források alapján – elsősorban a főrabbi hitéleti aktivitásának fokozására irányultak, külön is hangsúlyozva a pénteki és szombati zsinagógai szónoklatok, valamint írásmagyarázatok számának kívánatos növelését. Deutsch Zsigmond 1929 és 1933 között több levél útján próbálta Wallenstein Zoltánnál elérni a szükségesnek tartott változásokat, miután a korábbi szóbeli egyeztetési kísérletek – amint erre a hitközségi elnök egyik levele utalt – nem vezettek eredményre.

Deutsch Zsigmond 1929. április 10-i levelében utalt arra, hogy – amint ezt már korábban élőszóban közölte a főrabbiival – a hittestvérek közül „többen felkeresték és nehezményezték, hogy míg más városokban minden péntek este és szombaton ima hitszónoklat tartatik”, addig Pécssett fél éve elmaradnak a pénteki, illetve szombati hitszónoklatok. A hívek azt szeretnék, hogy péntek este vagy a fontosabb szombati istentiszteleteken legyen ismét hitszónoklat. Többen kifogásolták továbbá, hogy a Perls Ármin és Pfeiffer Izsák idején bevezetett gyakorlattól eltérően az ifjúsági istentiszteleteken már évek óta nem hangzik el hitszónoklat, „így az ifjúság ezen tanulságos vallásnevelő tanítást nélkülözni kénytelen”. Deutsch Zsigmond azzal a tiszteletteljes kéréssel fordult Wallenstein Zoltánhoz, hogy a hívek óhajához képest tartsa meg a kívánt hitszónoklatokat.²⁹

28 Dr. Wallenstein Zoltán előadása a Hitvédelmi Szövetségben. *Egyenlőség*, 1933. március 11. 12.

29 Deutsch Zsigmond levele Wallenstein Zoltánnak. Pécs, 1929. április 10. (másolat). Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 32. doboz, 196/1934. szám.

Deutsch Zsigmond portréja

*A felszabadulás aranykönyve, Pécs,
Haladás Nyomdarészvénytársaság
Műintézete, 1931. 190.*

A hitközség elnöke az 1929 áprilisa és 1932 januárja közötti időszakban előszóban többször is kérte a főrabbit, hogy tartson hetenként, vagy kéthetenként hitszónoklatot a templomban, s hetenként legalább egy alkalommal Szentírásmagyarázatra is kerüljön sor, de – úgy tűnik – érdemi változásra nem került sor.

Deutsch Zsigmond 1932. január 31-i levelében követendő példaként hivatkozott a budai, újpesti, szegedi és debreceni hitközségekre, ahol péntek esténként és szombat délelőttönként a főrabbi az istentisztelet keretében hitszónoklatot tartott. Igaz, tette hozzá, voltak olyan hitközségek, ahol havonta mindössze két vagy három hitszónoklat hangzott el, de olyan hitközségről egyáltalán nem volt tudomása, ahol ennél is kevesebbszer prédikáltak volna. Sajnálattal állapította meg, hogy Pécsen a nagyünnepi és az alkalmi prédikációktól eltekintve, pénteki vagy szombati istentiszteleten a híveknek már évek óta nélkülözniük kell a hitszónoklatot. A hitközség elnöke arra is hivatkozott, hogy egyes hitközségekben nemcsak naponta (!), hanem szombat délutánonként is a főrabbi az írásmagyarázat lelki örömeiben részesíti a híveket.

„Ön olyan szép és tanulságos cikkeket írt a zsidó belmissióról, a hitéletéről, a zsidó lélekmentésről (...) itt van most a legjobb alkalom, mutassa meg Pécsnek, az egész magyar zsidóságnak, milyennek kell lenni a zsidó belmissiónak, milyennek kell lenni a zsidó hitéletnek, hogyan kell megmenteni a zsidó lelkeket zsidóságunknak.”

A hitközségi elnök szerint Pécs ideális helyszín lenne a belmisszió számára: magas a zsidó egyetemi hallgatók száma, „nagyszámú intelligens tanulmánygó” ifjúság él a városban, „de az idősebbek, sőt aggok

is szívesen boldogan hallgatják meg a prédikációit”, mert zsidó ismeretekkel szeretnék felvértezni önmagukat. Kizárólag a főrabbi elhatározásán múlik, hogy Pécs „úttörő, buzdító és irigy példája” legyen a zsidó belmissziónak, „a zsidó hitélet és lélekmentés eszméjének”. Levelét Deutsch Zsigmond azzal zárta, hogy a heti hitszónoklatokra és írásmagyarázatokra irányuló kérésre adandó válaszárol, valamint a belmisszió részletes programjáról a főrabbi írásban nyújtson számára tájékoztatást.³⁰

Miután Wallenstein Zoltán nem tett eleget a hitközségi elnök kérésének, Deutsch Zsigmond 1933. augusztus 15-én – a hívek fokozódó elégedetlenségére hivatkozással – immáron a korábbaiknál jóval határozottabb hangvételű levélben kérte számon a főrabbi hallgatását. Felhánytorgatta, hogy továbbra is elmaradnak a hitszónoklatok a péntek esti, illetve az ifjúsági istentiszteleteken. Nehezményezte továbbá, hogy a főrabbi a többszöri kérés ellenére sem dolgozta ki a zsidó belmisszió részletes programját. Ezt pótlendő Deutsch Zsigmond – közelebbről meg nem nevezett „elismert szakemberekre” hivatkozással – egy általa követendőnek tekintett belmisszió programját küldte el Wallenstein Zoltánnak. Ez a meglehetősen részletes és összességében teljesíthetetlen program mindenekelőtt azt a 31 (!) kiemelt zsidó ünnepnapot sorolta fel, amelyek alkalmával a főrabbinak mindenképp prédikációt kell tartania, ugyanakkor kitért az írásmagyarázat, valamint a férfiaknak és nőknek külön-külön tartandó hitéleti tanfolyamok szükségességére is. A hitközség elnöke – hatáskörét némiképp túllépve – azt is a főrabbi tudtára adta, hogy a hitszónoklatok ne filozófiai, hanem érdekes témákról szóljanak; vagyis legyen mindenki számára közérthető a prédikáció. Mindezek mellett a főrabbi a hivatalos órákban – azaz ügyfélfogadás idején – álljon a hívek rendelkezésére, havonta pedig legalább két alkalommal tegyen látogatást a hitközségi szeretetházában, továbbá nyújtson vigaszt a kórházak zsidó ápolottjai számára, végül pedig az elnök arra is felhívta a főrabbi figyelmét, hogy a börtönben fogvatartott zsidók meglátogatását se mulassza el.

Ezeket az elvárásokat Deutsch Zsigmond már nem kérésként, hanem határozott elvárásként küldte meg Wallenstein Zoltánnak, akinek azt

30 Deutsch Zsigmond levele Wallenstein Zoltánnak. Pécs, 1932. január 31. (másolat). Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 32. doboz, 196/1934. szám.

is tudomására hozta, hogy erre a levélre már se szóban, se írásban nem vár választ: „... egyedüli válasz legyen a munka, tetteket kérek...”

Levelét Deutsch Zsigmond azzal zárta, hogy amennyiben a program megvalósítására nem kerülne sor, kénytelen lesz az eddigi levelezést az előljáróság, esetleg a közgyűlés tudomására hozni, azzal az indítvánnyal kiegészítve, hogy létesítsen a hitközség a belmissziós program megvalósítása érdekében egy második rabbi állást, amelynek költségeit részben a főrabbi fizetésének „okvetlenül szükségessé váló redukálásával” fogják előteremteni.³¹

A zsidó vallási, szociális, oktatási és kulturális élet elmélyítésére irányuló belmisszió szükségességét a felekezeti orgánumok is felvetették. Meglepőnek tűnhet, de a belmisszióra irányuló átfogó programok egyike egy világi vezető, Krón Ferenc, szekszárdi ügyvéd, a X. Izraelita Községkerület elnökhelyettese tollából jelent meg. A belmisszió legfőbb céljait abban jelölte meg, hogy a zsidóságot ismét vissza kell adni a vallási életnek, a zsidó ismereteket ismét általánossá kell tenni, a zsidó öntudatot meg kell teremteni és erős kézzel gátat kell vetni „a járvány-szerűen pusztító hitehagyásnak”.³² A belmissziót egyébként az 1931 és 1933 között működő Magyar Zsidóság Hitvédelmi Szövetsége is célul tűzte ki, miközben a hangsúlyokat a kikeresztelkedés megelőzésére és a zsidóság körében folytatott hittérítő munka ellensúlyozására helyezték. A hitvédelmi szövetség legfontosabb célkitűzéseit Hevesi Ferenc főrabbi az alábbiakban foglalta össze: „Küzdeni akarunk a hittérítés és a hitehagyás ellen. Küzdeni azon lelki depriváció ellen, mely megbéníthatja sorainkat és káros hatását éreztetheti. Intenzív belmisszió, a gazdasági szolidaritás érzésének felkeltése, ez a két irányú munkásság lesz a magyar zsidóság hitvédelmi szövetségének programja.”³³

31 Deutsch Zsigmond levele Wallenstein Zoltánnak. Pécs, 1933. augusztus 15. (másolat). Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 32. doboz, 196/1934. szám.

32 Krón Ferenc: A belmisszióról. In: Kecskeméti Vilmos (szerk.): *Zsidó évkönyv az 5692-93. bibliai évre*. Budapest: k. n., 1932–33. 103.

33 „Hevesi Ferenc dr. pesti rabbi elmondja: Mit akar az új nagy zsidó társadalmi megmozdulás: a Hitvédelmi Szövetség?” *Egyenlőség*, 1931. október 17. 6., valamint Hevesi Ferenc: A Hitvédelmi Szövetségről. *Múlt és Jövő*, 1932/Január. 12–13. A Hitvédelmi Szövetség történetéhez lásd Harsányi László dolgozta fel: Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület Hitvédelmi Szövetsége, 1931–1933. Zempléni Múzsza, 2018/tavaszi. 22–27. A belmisszió felvetése, illetve programja távlatosan összefüggésbe hozható a neológ (haladó) zsidóság vallási, kulturális értelemben vett megerősítésre irányuló törekvésekkel is. Lásd Konrád Miklós: A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón. *Századok*, 2005/6. 1335–1369., valamint Schweitzer Gábor: „haladó zsidóság – halódó zsidóság”. A haladó (neológ) zsidóság szellemi útkeresése az 1920-as, 1930-as években. *Szombat*, 2016/7. 4–8.

Néhány év elteltével, a második világháború árnyékában jelent meg Kálmán Ödön, kőbányai főrabbi „A Rabbi könyve” című összeállítása, amely a rabbini működés szinte valamennyi területéről nyújtott segítő szándékú áttekintést a neológ közösségek rabbijai számára.³⁴ Ennek jegyében adott iránymutatást a prédikációk tartása, valamint a belmisszió során végzendő feladatok tekintetében is. A rabbi templomi munkaköre kapcsán sorolta fel Kálmán Ödön azokat a (kiemelt) szombatokat, ünnepnapokat és jelesebb hétköznapiakat, amelyeken feltétlenül fontosnak tartotta a prédikációk megtartását.³⁵ Amennyiben meghallgatásra leltek Kálmán Ödön javaslatai, úgy egyetlen hét sem múlt el zsinagógai szónoklat nélkül. A belmisszió legfőbb célját pedig abban látta az összeállítás szerzője, hogy minél több alkalmat kell keresni annak érdekében, hogy „a hívek szélesebb rétegét a hitélettel, a rabbival folytatólagos érintkezésbe juttassuk és ezáltal a hitélettel, a hitközséggel állandó kapcsolatba vonjuk.”³⁶ A hívekkel történő kapcsolattartás klasszikus területei mellett a rabbik régi-új belmissziós teendői közé sorolta egyebek között az ifjúsági csoportok megalakítását, a hitközségi könyvtárak megszervezését, s az akkoriban még nagy számban meglévő fiókhitközségek tagjainak lelki gondozását is.

A Pécsi Izraelita Hitközségben az idő múlásával feltehetően valamelyest csillapodtak a kedélyek, annyi azonban bizonyos, hogy 1934 novemberében pályázatot hirdettek egy újabb hitoktatói állás betöltésére.³⁷ A kiírás szerint a pályázónak az Országos Rabbiképző Intézetben szerzett rabbiképesítéssel kell rendelkeznie, ugyanakkor a hitközség irodaigazgatói teendőit is részben el kell látnia. A meghirdetett állásra 17-en nyújtották be pályázatukat. A lényegében kétféle tisztség betöltésére Krémer Móric (Vásárosnamény, 1906 – Bergen Belsen, 1945) fővárosi vallástanárt tartották a legmegfelelőbbnek, akit 1935 nyaratól helyettes rabbi, valamint hittanár-titkár minőségben alkalmaztak.³⁸ Ezzel a Pécsi Izraelita Hitközség azon fővároson kívüli neológ hitközségek (pl. Szeged, Újpest) mögé sorakozott fel, amelyek a hitéleti teendők ellátására egyidejűleg két rabbit is foglalkoztattak.

34 Kálmán Ödön: *A rabbi könyve*. Budapest, 1940.

35 Kálmán, 1940. 9–17.

36 Kálmán, 1940. 99–102.

37 Pályázat. *Egyenlőség*, 1934. november 17. 16.

38 Krémer Móric működéséhez lásd Schweitzer, 1964. 95–97.

Pfeiffer Izsa

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár

Úgy tűnik, Deutsch Zsigmond határozott fellépése sem maradt egészen hatástalan. A hitközség levéltára őrzi azokat az összeállításokat, amelyekben Wallenstein Zoltán a rabbinikus működésére vonatkozó információkat foglalta össze az elnök, illetve az előljárárság számára. Az 1936. március 24-i levélben Wallenstein Zoltán arról tájékoztatta az elnököt, hogy péntek esténként – a képviselőtestület óhajának megfelelően – Krémer Móriccral karöltve rendszeresen tartottak írásmagyarázatot a díszteremben. A péntek esti hitszónoklatokat pedig – a helyi szokások szerint – a téli időszakot lezáró peszáh ünnepet követően tartották meg.³⁹ Ugyanazon év szeptemberében Wallenstein Zoltán – a prédikációktól és írásmagyarázatoktól eltekintve – részletesen beszámolt az előljárárságnak az elmúlt időszakban folytatott pasztorális működéséről. A lelki vigasznyújtás érdekében meglátogatta a pécsi kórházakban ápolat vagy otthonukban lábadozó betegeket. Rendszeresen felkereste a szeretetház lakóit is. Állandó lelki gondozásban részesítette a fogház elítélteit, köztük egy kormányzósértés miatt büntetési idejét töltő zsidó vallású keszthelyi foglyot, akinek elmagyarázta, hogy az ilyen cselekménnyel önmagán kívül, a felekezetének is sokat árt. Beszámolójában a főrabbi kiemelte továbbá, hogy a fogház konvertita elítélteit „bűnbánó meditációra fogta”. Az állami anyakönyvi hivataltól bekért

³⁹ Wallenstein Zoltán levele Deutsch Zsigmondnak. Pécs. 1936. március 24. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 37. doboz, 692/1936. szám.

„népmozgalmi adatok” alapján magához kérette a vegyes házasságot kötő párokat, hogy a „zsidó vallás érdekeit legalább az utódoknál” megmentse. A házasulók figyelmét pedig felhívta a péntek esti és az ünnepi gyertyagyújtás, továbbá a kóser étkezés, valamint a *mikve* fontosságára. Arra is javaslatot tett, hogy a *kehila* a szegények számára biztosítsa a pénteki és ünnepi gyertyagyújtáshoz szükséges gyertyakészletet. A beszámoló szerint rendszeresen ellenőrizte a hitközség elemi iskolájában, valamint a városi középiskolákban folyó hitoktatást, aminek keretében a hitoktatókkal is állandóan megbeszélte „az elvégzendő tananyagot s a növendékek templomi látogatása és vallási nevelése körül fölmerült kívánalmakat.”⁴⁰ Utóbb, feltehetően a nyomaték kedvéért, az előljáróság az 1938. március 13-i ülésen azonnali hatállyal kimondta, hogy a főrabbinak pénteken vagy szombaton prédikációt kell tartania.⁴¹ Ezzel lényegében utólag legitimálták az addigra kialakult helyzetet.

Noha a hitközségi elnök belmisszióra irányuló elvárásai az 1930-as évek második felében a főrabbi beszámolója alapján legalább részlegesen teljesülni látszottak, a kedvezőtlené váló külső körülmények – a fokozódó antiszemitizmus, a nehezedő gazdasági helyzet, valamint a csökkenő létszámú közösség – miatt a hitélet hanyatlása is érzékelhető volt. Jóllehet péntek esténként még sokan vettek részt az istentiszteleten, a hétköznapi és szombat délelőtti istentiszteletek látogatottsága már visszafogottabb volt. A péntek esténként tartott írásmagyarázatokon is igen kevesen vettek részt. A főtemplom és a kistemplom az őszi nagyünnep – *ros hasana* és *jom kipur* – alkalmával viszont még zsúfolásig megtelt: az előbbiben Wallenstein Zoltán, az utóbbiban Krémer Móric tartotta a prédikációkat.

40 Wallenstein Zoltán levele a Pécsi Izraelita Hitközség Elöljáróságának. Pécs, 1936. szeptember 15. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 37. doboz, 699/1936. szám.

41 Deutsch Zsigmond levele Wallenstein Zoltánnak. Pécs, 1938. március 16. Pécsi Zsidó Hitközség Irattára, 39. doboz, 583/1938. szám.

Pécs, a zsinagóga belső tere
jphotoarchive.org

Az *Egyenlőség* 1923-as lelkes hangvételű beszámolója a hitélet pécsi reneszánszáról írt. A megújulás elvi lehetőségét a főrabbi állás betöltése kétségkívül magában hordozta, hiszen ezáltal a bizonytalanság korszaka zárult le. A fiatal Wallenstein Zoltán jó választásnak tűnhetett, miközben főrabbi-helyettesként a tapasztalt Pfeiffer Izsák is megállta helyét. Az évek múltásával azonban *valaminek* történnie kellett, ami a hitközségi elnöki tisztséget 1928-tól betöltő Deutsch Zsigmond és a mögötte állók Wallenstein Zoltánnal szembeni elégedetlenségét kiváltotta. A fellelhető források alapján nehezen dönthető el, talán nem is szükséges eldönteni, hogy melyik fél álláspontja tűnhetett megalapozottabbnak: a belmissziót sürgető elnöké, az előljáróságé, a híveké avagy a főrabbié? A főrabbi által készített írásos beszámolók alapján mindenesetre vélelmezhető, hogy növekvő hitéleti aktivitása a belmissziót leveleiben egyre türelmetlenebbül sürgető hitközségi elnök fellépésének is köszönhető volt. A fejleményeket látva okkal feltételezhetjük, hogy a két világháború közötti korszak egyre nehezedő politikai, gazdasági és társadalmi körülményei közepette mindenki a tőle elvárható lehető legjobbra törekedett. Úgy tűnik viszont, hogy a hangsúlyok a hitélet megújulása helyett a hitélet megerősítésére helyeződtek át.